

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

ORSZÁGHÁZA

A hazának nincsen háza,
Mert fiainak
Nem hazája;
Büszke fajnak
Küzdő pálya,
Melyen az magát rongálja,
Kincsnek, vérnek rossz gazdája.
És oh szégyen! roszra, jóra
Még szavazni jár dobszóra.
Ura s rabja millióknak
Kik gyűlölnék és dacolnak;
Zsarnok, szolga egy személyben

Ki magával sincs ékében.
S vaseszével
Jégszivével
Fölmerül a külfaj árja,
A meleg vért általjárja,
És a nemzet áll fagyottan
Tompá, zsibbadt fájdalomban.
Nincsen egy szó
Összehangzó
Honfiaknak ajakáról,
Nincsen egy tett
Az eggyé lett
Nemzet élete fájáról.

A hazának nincsen háza. Mért?
Volt idő, midőn nevére
Fölkelének, s amit kére
Nem keresvén cifra szóban,
Ami a szív legmélyén van,
Adtak drága bért,
Adtak érte vért.
Most midőn leszállt a béke
S a vérontó harcnak vége,
S a hazának,
Mint anyának,
Aki gyermekei körében
Áll ragyogva örömében,
Földerülne boldog napja:
Most fejét szenny s gyász takarja.

Földön futva,
Bujdokolva,
Mint hivatlan vendég száll be
A szegény s kaján telekbe,
Hol nevét rút ferdítésben
Ismerik csak átokképen.
Neve: szolgálj és ne láss bért.
Neve: adj pénzt és ne tudd mért.
Neve: halj meg más javáért.
Neve szégyen, neve átok:
Ezzé lett magyar hazátok.

1846. június - augusztus (?)

Gyurgyák János: A lassú széthullás számomra evidencia

Reakció

2008. január 18., péntek 12:10

Karácsony előtt jelent meg Gyurgyák János történész, az Osiris Kiadó vezetőjének a magyar nemzeteszmé és nacionalizmus történetével foglalkozó Ezzé lett magyar hazátok című monográfiája. A kutató arról beszélt a Reakció című lapnak, hogy létezik-e még egyáltalán nemzet, s hogy az állam lassú szétrohadásán egy új Magyarország meghirdetése sem segít. Ablonczy Bálint és Névai Gábor interjúja.

Könyvének bevezetőjében erős állítást fogalmaz meg. Felteszi a kérdést, hogy létezik-e még egyáltalán magyar nemzet. Ezek után nehéz nem úgy olvasni könyvét, mint egy lassú széthullás krónikáját.

A lassú széthullás a megismert tények alapján számomra evidencia, de a jövőre nézve nem mernék ilyen egyértelműen fogalmazni. A történelemben éppen az a szép, hogy a jövő nem eleve elrendelt, fordulhat erre is, de arra is... Egy halvány talánnal én is jeleztem, hogy nem zárom le a kérdést. Azt azonban fenntartom: nagyon komoly gondok vannak a magyar nemzeti tudattal és önértékeléssel. A szakirodalomban nem találtam jobb meghatározást, mint Ernest Renan híres mondatát arról, hogy a nemzet „közös emlék a múltból és közös terv a jövőre”. Márpedig ma a magyar politikai és szellemi közéletben nemcsak hogy a jövőre nézve nincs közmegegyezés, de a múltnak sincs olyan fontos eseménye (világháború megítélése, Trianon, Horthy-korszak, 1956, Kádár-rendszer), amelyről az egymással szembenálló politikai táboroknak hasonló emléküket lenne. Márpedig egy ilyen állapot, párosulva a jelenlegi állóháborúval, előbb-utóbb elvezethet a nemzeti tudat teljes összezavarodásához.

Valóban ennyire megmerevedtek volna mára az álláspontok, és két politikai tábor zárt nézetrendszerei állnának egymással szemben? A kötetet olvasva kiderül például, hogy még a két világháború közötti, ma sokak által egyneműnek gondolt magyar szélsőjobboldalon is mennyire mást gondoltak a nemzetről mondjuk a nyilasok és a fajvédők.

Pontosan. Vagy ott van a népiek példája: Csurka István például sokkal inkább a népi mozgalom jobbszárnyának, és részben a fajvédőknek, de semmi esetre sem a fajelméletnek vagy a nyilas hungaristáknak az utódja, bármit is mondanak erről a jórészt tanulatlan sajtómunkások. A blokkok merevségéhez: ha sokfajta módon gondolkodnak is jobb- és baloldaliak ma Magyarországon a nemzetről, a lövészárkok túlfelén tartózkodókkal alig van párbeszéd, s ez aggasztó fejlemény. A politikai, kulturális szembenállásnak túlságosan mélyek a gyökerei.

Kulcsmondatok a könyvből

A VÉGZETES ILLÚZIÓKRÓL

"Kossuth azt várta, hogy a hazai nemzetiségek »jó magyarokká« válnak, s ez nem jelentette feltétlenül azt, hogy a magánéletükben ne használhatták volna az anyanyelvüket. Mindez persze nem volt több álmnál, végzetes következményekkel járó illúzió és önámítás. () Régiókban - kiélezett helyzetekben - a nemzeti eszmék szinte kivétel nélkül mindig felülírták a szabadságélményt."

TISZA, KÁROLYI, JÁSZI, 1918

"(...) Bár az őt (Tiszát) ért támadások minden józan mértéket nélkülöztek, ennek ellenére radikális ellenfeleivel szemben sohasem fordult az erőszak vagy a megtorlás eszközeihez, a zsidó kártyát sem volt hajlandó kijátszani, jóllehet ezzel az 1910-es évek Magyarországon már egyértelműen politikai népszerűsége tehetett volna szert."

"Jásziék tehát félreértették az ország helyzetét, pontosabban nem ismerték eléggé tragikus helyzetének és elmaradottságának valódi okait."

"Sigmund Freud 1918-ban a következőket írta: Nem tudok mit kezdeni e tanulatlan nép vadságával és éretlenségével. Sosem voltam az ancien régime feltétlen híve, de kétséges számomra, hogy a politikai bölcsesség jelének tekinthető-e, hogy a sok gróf közül a legokosabbikat (Tisza Istvánt) meggyilkolják, a legbutábbikat (Károlyi Mihályt) pedig megteszik miniszterelnököknek."

A MEGOSZTOTSÁGRÓL

"(...) A ki kit győz le szelleme, végül pedig a századforduló magyar politikai elitjének vaksága és ostobasága, valamint nemzetállami, sőt birodalmi lázálma végső soron lehetetlenné tették az együttélést, a Kárpát-medencei közös haza évszázados gyakorlatának a folytatását."

"A problémát az elmúlt évszázad magyar történelmében, valamint a rendszerváltozás utáni években nem ez a sokszínűség, hanem a minimális egyetértés és konszenzus hiánya, valamint az egymással - szintén természetes módon - vetélkedő politikai-értelmiségi csoportok kizárólagosságra törekvése, a velük egyet nem értők intellektuális és erkölcsi megsemmisítésére és a nemzetből való kirekesztésére tett kísérletei okozzák..."

"(...) Egyfelől a nyilas, másfelől a kommunista politikai programok közötti hasonlóság lélegzetelállító."

A megfogalmazásban és a könyvből azt érezni, mintha magyar fátum lenne az éles kultúrharc.

A nemzeti múlt eltérő szemlélete nem feltétlenül magyar sajátosság: az 1789-es forradalom megítélése száz éven keresztül mélyen megosztotta a francia társadalmat. De ők ezen már túl vannak, a mai maroknyi royalista már nem képes megkérdőjelezni a nemzeti konszenzust a forradalom alapvető vonásairól. A több szempontból sérült magyar nemzettudattal viszont éppen az a baj, hogy az 1900-as évek fordulóján keletkezett törésvonal nem tűnt el, hanem számos alakváltozáson ment át és a mai napig létezik. A nemzet múltjáról, jövőjéről szóló ideológiai összecsapások sorában a polgári radikális-nemzeti liberálist követte a népi-urbánus ellentét, ma a fideszes-balliberális harcnak lehetünk tanúi. Újabb és újabb konfliktusok keletkeztek anélkül, hogy az azokat megelőző vitákat megnyugtatóan végig lehetett volna vinni.

Szövege hemzseg az áthallásoktól, pedig nem aktualizál, szigorúan csak a forrásokkal foglalkozik. Egy nemzet a pártok fogságában című összefoglalójában viszont lesújtó láttelepet ad a mai magyar közállapotokról.

Úgy látom, hogy a rendszerváltás után kialakult politikai elit képtelen a korrekcióra. Már nemcsak a kívülállók, hanem a rendszeren belül lévők is érzik, hogy zsákutcába futottunk, s hogy ideje lenne változtatni. A szembenállás azonban olyan erős, hogy minden más logikát felülír, s tovább folytatódnak a rossz folyamatok. A magyar állam lassú szétrohadása miatt azonban ez a rendszer sokáig már nem lesz fenntartható. Könyvkiadó vezetője vagyok, hadd hozzak egy példát a vállalkozói világból. El kellene döntenie például, hogy az állam vagy 15-20 százalékos adóval terheli a vállalkozókat és a lakosságot (akkor viszont a legszegényebbeken kívül mindenkinek minden közszolgáltatásért fizetnie kell), vagy a most jellemző 30-40 százalékos elvonást tartjuk fenn, de akkor az oktatás, az egészségügy nem lehet fizetős. Az azonban képtelen állapot, hogy az európai mértékkel mérve is magas elvonások mellett semmire sem jut pénz. A rendszerből fakadó korrupció ma már a magyar állam alapjait fenyegeti...

A magyar politikai elit önfeladásnak tartaná, ha akár egy lényeges ügyben is kompromisszumot kellene kötnie a másik oldallal.

A politika mára mindent maga alá gyűrt, lassan már ott tartunk, mint az ötvenes években, hogy az őstörténetet is a politika szerint kell értelmeznünk. A minimális közös nemzeti célok hiánya a mai Magyarország egyik leglényegesebb tehertétele.

Hány Magyarország van? Vannak, akik azt mondják: egy. Mások szerint kettő. Megint mások azt gondolják: nem egy, és nem kettő, hanem rengeteg. Sőt: egyesek szerint új Magyarország kell. Mi az igazság?

A tévéreklám szerint „az új Magyarország már benned van”. A nyilván nem olcsó agytrösztnek erre a lapos és ostoba közhelyre futotta. De ha már benned van ez az új Magyarország, akkor miként lehet új? Az új Magyarország koncepció egyébként is egy üres, terméketlen, ugyanakkor életveszélyes és sehová sem vezető jelszó volt, és az is maradt... Mindenki nagyot téved, aki azt gondolja, hogy a múltat el lehet törölni, és egy teljesen új Magyarországot lehet kreálni. Az ötlet a századforduló óta napirenden van, de soha senkinek sem sikerült, se a polgári radikálisoknak, se a fajvédőknek, csak az ellentétek fokozására volt alkalmas ez a jelszó. Egy Magyarország létezik, de ebben az egyben többféle nézet van arról, hogy milyen vagy milyen legyen ez a Magyarország. Viszont az ellenzék alig titkolt koncepciója is téves, miszerint, ha nyerünk, akkor „mi majd egy másik Magyarországot építünk - lehetőleg nélkülük”.

Adyt idézte könyvében, aki szerint „Ha őszszeszakad Ég és Föld, Mégis más lesz Magyarország”. De az ország és a nemzetiségek például 1918-ban mégsem úgy viselkedtek, ahogy azt a társadalom elméleti mérnökei a tervezőasztalon elképzelték. Lehet egy ország kísérleti eszköz teóriákra?

Az ilyen mérnökösködő ambíciók a magyar történelem szervetlenségével, az állandó

újrakezdésekkel és kudarccal függnek össze. Ugyanakkor még egy értékconservatív gondolkodó számára sem kétséges, hogy alapvető struktúrákon változtatni kellene, ugyanis azok menthetetlenül rosszak. Tehát ez egy paradox helyzet, feloldhatatlan ellentmondás. Angliában könnyű conservatívnak lenni, nálunk azonban roppant nehéz.

Nehéz elvonatkoztatni a mai pártpolitikától, amikor könyvében azt olvassuk, hogy „hipermodern jelszavakból táplálkozó félműveltség terrorizmusa”, vagy azt, hogy „ostoba, maradi magyar óconservativizmus”, illetve amikor azt idézi egyetértőleg, hogy „a magyarság túlon túl be van állítva a központosított magyar állameszme irányába.” Történelmünk és jelenünk mókuserék lenne?

A nyolcvanas évek közepén komolyan bíztam abban, hogy sikerül meghaladni a kiegyezés után kialakult - s Bibó által pontosan megfogalmazott - „hamis realisták és túlfeszült lényeglátók” mentén kialakult kétosztatúságot. De sajnos még mindig itt tartunk. Pedig nyilvánvaló a megoldási képlet: lényeglátó realistákra lenne szükség. Ám ha ma ilyen politikusokra és gondolkodókra kellene mutatnom a magyar politikában és a szellemi életben, nos, akkor komoly bajban lennék.

A magyar múlttal való szembenézés fontos eleme a magyar zsidóság jogfosztása és tragédiája a negyvenes években. Könyvében erről is határozott szavakkal ír.

Ebben az időszakban a különböző magyar társadalmi rétegek, de különösen a vezető politikai osztály - tisztelet a kevés számú kivételnek - antiszemitizmusa nemhogy megkérdőjelezhető, de igen-igen mély és erős volt. Aki ebben kételkedik, annak két olvasmányt javaslok: az egyik a magyar politikai elit és a középosztály által olvasott bármelyik újság a negyvenes években, a másik pedig az országgyűlési napló 1920-as évfolyama. Ezekből elég sok mindent meg lehet érteni. A kritika vagy az önkritika nagyon is szükséges ebben a kérdésben.

Négy évvel ezelőtt, A zsidókérdés Magyarországon című kötetének megjelenése után lapunknak adott interjújában úgy fogalmazott, hogy stílus, műveltség és színvonal nélkül nem lesz életképes magyar conservativizmus. Most milyen a helyzet akár szellemi, akár politikai téren?

Azt szeretném, ha erre a kérdésre azt válaszolhatnám, hogy reflektáltabb és érzékenyebb lett. De a válaszom az, hogy - és ez nemcsak a conservativizmusra igaz - a zűrzavar tovább folytatódott.

Egyetért azzal az állítással, hogy a magyar politikai elitet fogságban tartó kádárizmus az egyik legnagyobb baj Magyarországon?

Ez egy erős, finomítandó állítás, de nagyjából egyetértek. 1998 után, egy új nemzedék belépésekor is elmaradtak az igazi reformok. A mai problémákkal szembesülve látni csak igazán, hogy mennyi minden maradt el Magyarországon.

És ahhoz mit szól, hogy a Bibó Kollégium nemzedéke legalább megpróbálta, és egy időre

sikeresen ki is emelkedett a kádárizmus mocsarából, csak éppen visszazuhant oda?

Ez egy jóindulatú megközelítés, de ettől meg nem változik meg a lényeg. Nevezetesen, hogy mi majd meghaladjuk a nemzeti múlt és a nemzeti tudat kérdésében a népi-urbánus szembenállást, de ez - mára világosan látszik - nekünk sem sikerült. Nemzedékem kudarcot vallott. Semmi nem lett az 1988-1989-ben megfogalmazott újszerű megközelítésekből.

Gyurgyák János pályája

1976-1981 ELTE történelem-néprajz-antropológia

1982-85 ELTE szociológia

1986-87 Oxford Nuffield College politikaelmélet

1985-1991 Századvég folyóirat főszerkesztő

1994-ig a Századvég Kiadó vezetője

1994-től az Osiris főszerkesztője

Művei:

Szerzők és szerkesztők kézikönyve (1996)

A zsidókérdés Magyarországon (2001)

Történetelmélet 1-2. köt (2006)

Ezzé lett magyar hazátok (2007)

Vesztes csapaton ne változtass! -

Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok.

A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története (könyv)

Gyurgyák előző nagyszabású vállalkozásának, *A zsidókérdés Magyarországon* című monográfiájának egyik alapvető problémája volt, hogy az antiszemita politikai diskurzust nem helyezte tágabb kontextusba, és nem is létezett olyan általánosabb modern magyar politikai eszmetörténeti feldolgozás, amely háttérrel biztosított volna munkájának. Így sokszor kiragadottnak tűntek az elemzései, kizárólag egy szempontból interpretálván olyan forrásokat, amelyek nem elsősorban a zsidókérdést kívánták tematizálni. Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy a könyv egyes kritikusi aránytévesztésnek, a "zsidókérdés" abszolutizálásának, sőt "zsidógyártásnak" tekintették Gyurgyák gondolatmenetét.

Hatos fogat

Az új monográfia azt tűzte ki, hogy felvázolja a tágabb keretet, melynek segítségével a magyar társadalmat felszaggató törésvonalak kialakulása érthetővé válik. Ennek jegyében hat eszmerendszer nemzetfelfogását tárgyalja a könyv: a nemzeti liberalizmusét, a polgári radikalizmusét, a (részben egymástól is megkülönböztetett) fajvédő és fajelméleti gondolkodókét, a konzervatívokét, a népiekét és a szocialista/kommunista táborét. E hagyományokat elsősorban egyéni gondolati és életpályákat követve rekonstruálja, az adott ideológiák ideáltípusait lepárolni igyekezvén.

Bár az említett tradíciókat egymástól élesen elválasztva mutatja be, érzékelhető, hogy a szerző fejezetről fejezetre tudatosan épít egy értelmezési ívet. A magyar nemzeti liberalizmust a maga korában párját ritkítőan magas szellemi teljesítménynek írja le, és a reformkor emblematisz gondolkodóinak életművét, elsősorban Széchenyiét, de a centralistákét és némi kritikával Kossuthét is, a magyar politikai gondolkodás történetének legfényesebb lapjaira helyezi. Nem mulasztja el hangsúlyozni már a kötet elején, hogy a nemzetépítési folyamat megindításakor fennálló nemzetiségi számarányokra tekintve (miszerint a történelmi Magyarország területén a magyarok aránya jóval kevesebb volt 50 százaléknál) a nemzeti liberálisok végső soron megoldhatatlan feladatra vállalkoztak.

A polgári radikalizmust és a fajvédő ideológiát Gyurgyák lényegében a nemzeti liberalizmus bomlástermékének tekinti. A nemzeti liberális hagyomány egyre képtelenebb volt kezelni a radikalizálódó nemzetiségi mozgalmakat, illetve az átalakuló-modernizálódó társadalom új típusú konfliktusait. A kihívásra két, sok szempontból párhuzamos, egymással is dialogizáló, egymást is formáló középosztályi ideológia próbált válaszolni, melyek a századforduló után egyre radikálisabban fogalmazták meg kizárólagosságigényüket. Gyurgyák szerint tulajdonképpen a két világháború között felívelő konzervativizmus is a nemzeti liberalizmus egyfajta ellenhatásaként értelmezhető: a világháború és a forradalmak katasztrófasorozata után újrafogalmazott állami ideológia az 1918 előtti politikai kultúra bizonyos elemeit is átvette,

miközben gyökeres szakítást hirdetett az előző korszak "nemzetrontó" liberalizmusával. A domináns konzervatív ideológiát kikezdő népiek egyszerre építettek a polgári radikálisok és a fajvédők örökségére, azonban ezt a kontinuitást igyekeztek elhallgatni és magukat gyökeresen új konfigurációnak feltüntetni. Végül a sokrétű szociáldemokrata/szocialista/kommunista tradíciót Gyurgyák értelmezésében elutasítás és intolerancia jellemzi az egész nemzeti ideológiával szemben, még akkor is, ha esetenként bizonyos baloldali gondolkodók kísérleteztek a nemzeti eszmék integrálásával, és a sztálinista korszak kultúrpolitikájának bizonyos elemei bizvást tekinthetők a nacionalista eszmék - cinikus - instrumentalizálásának.

Négyes fogat

Gyurgyák e tradíciókat négy alapkérdés vonatkozásában elemzi: az adott ideológia nemzetfogalma, történelemképe, társadalomképe és jövőképe. Bár ennek következetes alkalmazása az elemzést némileg mechanisztikussá tette - hiszen nem biztos, hogy minden ideológiát egyaránt ebből a négy szempontból lehet a legjobban elhelyezni, illetve időnként a taxonómia kedvéért összetartozó gondolati pályákat mesterségesen szét kellett választania - tagadhatatlan, hogy a kötet így igen áttekinthetővé vált. Részelemzései végső soron mind arra keresik a választ, hogy az ígéretes reformkori indulás után miért szakadt szét a huszadik században a magyar politikai közbeszéd egymással folytonosan élet-halál harcot vívó, a nemzeti közösségből egymást kölcsönösen kiutasító ideológiai hagyományokra. Összességében az Ezzé lett magyar hazátok fontos meglátások és bátor megfogalmazások egész sorát tartalmazza. Sokat mond, hogy nemigen akadna jóhiszemű kelet-közép-európai történész, aki olyan kitételt találna benne, amely valamiféleképpen sértené nemzeti önértékében. Így Gyurgyák rendkívül empatikusan ír például a 19. századi magyarországi nemzetiségi mozgalmakról, és igen egyértelműen fogalmaz, amikor a dualizmus kori magyar államigazgatás nemzeti homogenizáló törekvéseit taglalja. A magyar nemzeti ideológiáról szóló könyv esetében mindez nem kis fegyvertény.

A teljesség igénye nélkül megemlítendő még Gyurgyák kiegyensúlyozott Tisza István-értelmezése, amely - szemben az Ady-tól és a polgári radikálisoktól ránk hagyományozott "geszti bolond" képpel - rámutat Tisza eszmerendszerének tagadhatatlan liberális aspektusaira, ugyanakkor a kortárs neokonzervatív Tisza-kultusszal szembeszállva egyáltalán nem leplezi Tisza politikájának ellentmondásosságát és végső soron katasztrófába torkolló merevségét. Bár a hangsúlyokkal nem kötelező egyetérteni, Gyurgyák értelmezése a polgári radikálisok diskurzusáról is igen sok pontos meglátást tartalmaz. Nyilvánvalóan felelősnek érzi a polgári radikálisokat és személy szerint Jászit is a politizáló magyar értelmiség törésvonalainak elmélyítéséért a századfordulón, és rámutat a polgári radikális társadalomkép és jövőkép eredendő ellentmondásosságára, miszerint építettek a polgárságra a "feudális maradványok" elleni harcukban, ugyanakkor a polgári társadalmat többnyire csak átmeneti állapotnak tekintették a hamarosan elkövetkező szocialista világrend felé vezető úton. Bár Jászi munkáinak elemzésében sok passzust felismerhetően a Zsidókérdés kötetből emelt át a szerző, összességében mégis finomított az előző mű időnként kifejezetten indulatos tónusán, és Jászi gondolkodásának konstans elemeit és a történelem viharában változó politikai opcióit egyaránt nagy gonddal helyezi el a tágabb eszmetörténeti palettán.

Gyurgyák a szokásosnál erőteljesebben fogalmaz Teleki Pál gondolatainak rekonstrukciójakor is. Kimutatja Teleki nemzetfogalmának fajbiológiai aspektusait, amelyek megalapozták, hogy "a zsidók arcára kiülő lelki torzulásról" beszéljen a II. zsidótörvény beterjesztésekor. Szintén meggyőző az az elemzési stratégia, amellyel a 30-as évek legvégének szélsőjobbaldali

felvirágzását elsősorban a szociális demagógiára vezeti vissza, kimutatva a nemzetiszocialisták propagandaszólamai és az 1945 utáni kommunista retorika számtalan összecsengő elemét is. A számos erény mellett természetesen akadnak problémák is. Egy ilyen nagy lélegzetű átfogó munkában jóformán elkerülhetetlen, hogy becsússzanak tárgyi tévedések. Azonban mindez elenyésző jelentőségű a kötetben felvonultatott forrásanyaghoz, a sorok között megbúvó alapos szakirodalmi ismeretekhez és nem utolsósorban a rendkívül gondosan megválogatott és a gondolatmenetet hatásosan alátámasztó képanyaghoz mérve.

Módszertani problémák

A kötet mélyebben fekvő - nem ténybeli, hanem az interpretációban gyökerező - problémáinak nagy része a szerző módszertani kiindulópontjából fakad. Bár az Ezzé lett magyar hazátok sok szempontból előrelépést jelent a Zsidókérdés monográfiához képest, így értékelései kiegyensúlyozottabbak és analízisei sokszor lényegesen pontosabbak, az előző kötet metodológiai választásai sokszor visszaköszönnek. Így több elemzésben továbbra is tisztázatlan marad egyén és a diskurzus viszonya. Gyurgyák arra törekedett, hogy az adott ideáltipikus eszmerendszer szellemi térképét néhány (általa eredetinek vélt) gondolkodó eszméinek elemzésével alkossa meg. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy egy ilyen ideáltipikus diszkurzív hagyományt az eredeti gondolkodói teljesítmények vagy éppen a nem különösebben eredeti mainstream toposzok és eszmék jellemeznek-e inkább. Gyurgyáknak szíve joga, hogy az igen szelektíve megválasztott gondolkodói körből párolja le az adott ideológiai hagyomány főbb alkotóelemeit, ám így gyakran elvesz az intellektuális közeg, amelyben bizonyos koncepciók kifejeződnek, s amely valójában hordozza és szervezi az adott diskurzust. Ráadásul a tipizálásra való törekvés sokszor teljesen elfedi, hogy az adott gondolkodó mikor és milyen helyzetben fejtette ki véleményét, így kerülhetnek egymás mellé a népiek elemzésében Németh László 1930-as évek eleji szövegei, Veres Péter második világháború alatti etnicista megnyilvánulásai és Szabó Zoltán emigrációs írásai diaszpóranemzetről.

A kontextualizáció ilyen látványos háttérbe szorulása tovább mélyíti a szerző azon problémáját, hogy sokszor sem az adott gondolkodó, sem a gondolati iskola nem tűnik koherensnek. Ez a koherenciakövetelmény azonban igen ahistorikus és bizonyos fókig naiv is, hiszen azt várja el, hogy egy adott eszmerendszer követője, ha esik, ha fúj, ugyanúgy gondolkodjon. Holott a politikai diskurzus lényege éppen a retorikai beágyazottság, az, hogy a fogalmak állandóan mozgásban vannak, különböző hallgatóságokra és helyzetekre tekintettel újraíródnak és a politikai térbe belépők éppen a kulcsfogalmak konnotációinak változtatásával képesek a különböző oldalról jövő kihívásoknak megfelelni. Persze nem minden Gyurgyák által elemzett textus genuin politikai szöveg, de éppen ezért fontos lett volna több figyelmet szentelni műfajtság és narrativitás kérdésének. Egyáltalán nem mindegy például, hogy történelemképét valaki parlamenti beszédben, napi publicisztikában, irodalomtörténeti esszében vagy egy forráskiadvány jegyzetapparátusába rejtve fejtette ki. Hasonlóképp, már a Zsidókérdés könyvben is igen problematikus volt az elemzések majdnem kizárólagosan diakronikus iránya, hiszen így a különféle koncepciók közötti párbeszéd/vita elsikkadt. Ahogy erre az Ezzé lett magyar hazátok több recenzense (Komoróczy Géza és Bihari Péter) is rámutatott már, mindezt itt sem sikerült maradéktalanul megoldania: az elemzett ideológiai hagyományok, ha nem is teljesen monadikusan léteznek egymás mellett Gyurgyák tablóján, lényegében mégis monologizálnak. Mindez persze igazolni látszik a könyv alapkoncepcióját a magukba zárkózó és egymást kirekesztő hagyományszeletekről, de közben minimalizálja az egymással

intellektuális kölcsönhatásba lépők közegeit, illetve sokszor a vitákat is, amelyek során az ideológiai ajánlatok megszülettek. A szekunder referenciák függelékbe száműzése (még akkor is, ha maga ez a függelék rendkívül impozáns) és a forráskiadásokra koncentráció historiográfiatörténeti utalások is azt sugallják, mintha a szövegek magukban léteznének, és csak arra várnának, hogy végre az elfogulatlan elemző kezébe kerüljenek, holott mind értelmezési hagyományokba ágyazódnak és maguk a kánonok - melyekre tekintettel Gyurgyák azonosítja és elhelyezi őket - is "metahistorikus" konstrukciók. A sorok között olvasva nyilvánvaló például, hogy Gyurgyák bizonyos ötleteket átvesz Szabó Miklós újkonzervativizmus-értelmezéséből, más gondolatokat viszont inkább elutasít, de ahelyett hogy felvállalná azt, hogy belép egy vitába, a hideg, szövegcentrikus objektivitás álarca mögé rejtőzik.

A hazai közegben való kontextualizáció vázlatossága mellett a szerző meglepően kevés figyelmet fordít az általa elemzett ideológiai konfigurációk nemzetközi/transznacionális beágyazottságára. A Zsidókérdés könyv egyik alapvető hiányossága is az volt, hogy hiányzott a nemzetközi antiszemita irodalom recepciójának a vizsgálata, és így teljesen ködbe veszett, hogy az adott ideológiában mi a lokális jelenség, és mi a diszkurzív import. Eszmetörténeti közhely, hogy semmi sem kevésbé autochton, mint éppen a nacionalizmus: lényegében minden Gyurgyák által elemzett nemzettematizáló hagyomány kialakulása Magyarországon kívülről jövő szellemi impulzusokhoz köthető, akár a nemzeti liberalizmusról (a késő felvilágosodás szociabilitásfogalma, a herderiánus, illetve korai romantikus esztétika nemzeti eredetiségkonceptiója, a francia és német liberális nacionalizmus stb.), akár a fajelméletéről (szociáldarwinizmus, fizikai antropológia, faji történetfilozófiák - Gobineau, H. S. Chamberlain stb.) beszélünk. Gyurgyák elemzéseiben ez a nemzetközi beágyazottság lényegében csak a kívülről hozott eszmék dogmatikus alkalmazása versus "magyar realitás" oppozícióban értelmeződik, miközben egyetlen kelet-közép-európai eszmetörténeti hagyomány sem elemezhető csak önmagára vonatkoztatva. Szimptomatikus például, ahogy lényegében eltűnik Wilhelm Wundt szellemi hatásának elemzése Gyurgyák Karácsony-értelmezéséből, holott a magyar észjárás a nyugatival szembeállító koncepció éppenséggel nagyon is nyugati tradícióra épült, és nem is értelmezhető a beemelt Völkerpsychologie-referenciák beható ismerete nélkül.

Nem magyar átok

A komparatív horizontról tekintve jól látszana az is, hogy a politikai kultúra széttöredezése egyáltalán nem magyar átok, hanem lényegében minden európai társadalom alapélménye a századfordulón. Elég csak a "két Franciaország" mítoszára gondolni, de még a társadalmi béke olyan szigete, mint Svédország is megélte - elsősorban a két világháború között - a politikai diskurzus két, egymást lényegében totálisan tagadó (konzervatív és szociáldemokrata) nemzetfogalomra épülő szellemi szubkultúrára szakadását. Amit tehát Gyurgyák magyar jelenségként lokálisan elemez, az egy európai trend helyi variánsa. Így az Ezzé lett magyar hazátok lapjain nyíltan vagy a sorok között gyakran felvetődő felelősség kérdése is újragondolásra szorul, különösen mert maguk az intellektuális szerepek és gesztusok is részben kívülről hozottak voltak (így Jásziék pozitivistá elméleti alapokra épülő radikalizmusa, de a fajvédőké is, hisz Szabó Dezső sem érthető meg Jérôme Tharaud, az Eötvös Collegium francia lektora - aki történetesen az Action Française követője volt - szellemi hatására való tekintet nélkül).

A magyar közeget abszolutizáló és az egységes nemzetfogalmat a különféle gondolati hagyományokon számon kérő olvasat így egyáltalán nem problematizálja saját kiindulópontját,

amely pedig maga is mélyen az elemzett intellektuális hagyományokba ágyazódik. Egyáltalán nem értéksemleges elvárás ugyanis azt feltételezni, hogy az egészséges nemzet egyetlen integrált nemzetfogalommal rendelkezik. A szocializmus/kommunizmus fejezetet olvasva folyton felmerül az olvasóban a kérdés: amikor Gyurgyák e hagyományt azért kárhoztatja, mert nem volt eléggé nemzeti, vajon belegondolt-e abba, hogy mit jelentett volna a magyar társadalomnak két-három évtized nemzeti kommunizmus (az inspiráló példák sora Moczar tábornok "partizánmozgalmától" a Kárpátok Géniuszán át egészen Enver Hodzsáig ível).

A purista szövegcentrikus visszafogottságot készpénznek vevő olvasó talán csak a kötet végén ébred rá, hogy az Ezzé lett magyar hazátok nem pozitivista rekonstrukció, hanem nagyon is "történetpolitikai tanulmány", ráadásul egyfajta hanyatlástörténet, amely történelemképében egyáltalán nem független éppen az elemzett diszkurzív hagyományoktól. Forrásvidékét az "eredendő bűnt" kereső, tragikus narratívákban lelhetjük fel, amelyek a "magyarság romlásának" okait a sikertörténetnek látszó, de valójában a bomlás csíráit magában hordozó 19. századra vetítik vissza. E narratíva lényege, hogy bár a romlás hordozói szubjektíve a nemzet felemelkedésén munkálkodtak, objektíve mégis a tragikus végkifejlet felé kormányozták az állam vagy a nemzeti kultúra hajóját. Elsősorban Szekfű és Németh László jöhet itt számításba forrásként, de ebben a vonatkozásban még a részben Németh Lászlótól átvett, részben a függetlenségi hagyománytól ihletett bibói kiegyezéskritika is sokban hasonló szerkezetű. A faktuálisnak látszó, az elemzett gondolati konstrukció tragikusan limitált horizontját kiemelő ítéletek mögött is ez a szubjektív jó szándékot és objektív tévelygést szembeállító konstrukció húzódik meg: Gyurgyák rendkívül gyakran használja a "nem látta" és az "illúzió" fordulatokat, nem beszélve a láthatóan kedvencei közé tartozó "ködevő" kifejezésről.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a szerzőnek fel kellett volna számolnia e metahistorikus előfeltevéseit. Nem kell szégyellni, hogy benne állunk különféle diszkurzív hagyományokban, hanem reflektálni kell rájuk, s nemcsak azon a szinten, hogy kik voltak a számunkra szimpatikus "beszélgetőtársak," hanem azon a szinten is, hogy milyen narratív konstrukciókat veszünk át (talán félig tudat alatt) tőlük. Egy ilyen önreflexiós gesztus talán problematikusá tette volna a könyv hanyatlástörténeti dinamikáját is. Gyurgyák mondanivalóját, visszamenőleg egészen a 19. század elejéig, a tradicionális szekértáborokat a rendszerváltás eufóriájában felszámolni ígérő, de egy évtizeddel később az ideológiai lövészárokharc specialistájává váló Fidesz-generációba vetett bizalmának elpárolgása szervezi. A 20. századot vagy éppen a kilencvenes éveket nem lehet kizárólag sikertörténetként feldolgozni, ugyanakkor egy eleve elrendelt hanyatlástörténet sémája, a szerző szándékával szöges ellentétben, éppenséggel megszünteti az egyének intellektuális felelősségét. Ha az egész nemzeti projekt minden magasztosságával együtt eleve kudarcra volt ítélve, minden további ideológiai fordulat lényegében ennek a kudarcnak a szükségszerű elmélyülését jelentette.

Ezzel együtt a bámulatos munkateljesítmény alapvető referenciamunkává teszi a könyvet. Lapjait forgatva megjelenik az olvasó előtt az Osiris Kiadó szorgos igazgatója, amint a Széchényi-könyvtár termeiben bújja a korabeli publicisztikát, és "beszélget" a régmúlt gondolkodóival. Gyurgyák eme beszélgetéseit igen fordulatosnak és izgalmasnak képzelheti a könyv olvasója. A régmúlt és kevésbé régmúlt idők gondolkodói azonban időnként bizonyára meglepődtek azon, hogy beszélgetőtársuk lényegében eleve elrendelt, tragikus kudarcnak tekinti történetüket. Talán nem a tragikus vakságot kellett volna érvényesíteni végső értékelési szempontként, mert ezzel, bár empatikus a kiindulópont, mégis ahistorikussá válik az elemzés. Nem valószínű, hogy ama felvetés nyomán, miszerint az egész magyar nemzetépítő projekt

lényegében kudarcra volt ítélve, igazán értelmesen lehetne folytatni a beszélgetést a Styx-beliekkel. Paradox módon egy olyan, vállaltan nem értéksemleges - szintén "metahistorikus", de talán kevésbé ahistorikus - mérce, mint (Bibó nyelvén) a hatalomkoncentráció csökkentése, vagy más megfogalmazásban a mások megalázásán és megalázkodásán alapuló társadalmi és eszmerendszerek elvetése, az emberi méltóság kiteljesítésére való törekvés jobban érvényesíthető a múlttal való dialógusban, mint az utókor mindent jobban tudásának archimedesi pontja. És ki tudja: egy másik megállított utókorpillanat talán egészen máshova helyezné a hangsúlyokat, a tragikus kudarc helyett előremutató vereséget, a nemzeti hagyomány érzéketlen kezelése helyett értékes önkritikai hagyományt, a társadalmi konszenzust szétszaggató konfliktus helyett a társadalmi vérkeringést megújító dinamikus vitát látva bele az elemzett szellemi folyamatokba.

Osiris Kiadó, 2007, 660 oldal, 4890 Ft. A recenzió kibővített változata a 2000 című folyóirat áprilisi számának Margináliák rovatában lesz olvasható.

Trencsényi Balázs